

Un viatge pel Gaià

Cristobal “Txiqui” López

El riu es mou entre les muntanyes culminades per torres o vells castells que ara semblen vigilar la marxa colonitzadora del bosc. El Gaià mostra les seves aigües desafiant una climatologia adversa que en anys plujosos torna al paisatge l'esplendor del sempitern verd de la pineda, o dels roures que han pogut perpetuar-se en el temps.

Com en tota bona història el riu té un origen perdut i enigmàtic ja que el naixement històric està ara entre camps i construccions, molt a prop de la deixalleria del primer poble que el veu córrer, però per això encara s'han de recórrer uns centenars de metres ja que el primer lloc on veiem l'aigua és a la font del Comtes o de les Canelles, dins del municipi de Santa Coloma de Queralt. Aquí sorprèn la gran quantitat d'indústria instal·lada que entre camps de cereals deixa veure el desenvolupament d'una zona rural que ha sabut compaginar dos mons distants per segles. Aquesta vila, que conserva part de la seva muralla medieval, té els seus orígens en l'existència del castell de Queralt, situat a la comarca de l'Anoia. El castell originari del segle X va ser destruït per Almansor, però podeu veure les restes de les reconstruccions que es van realitzar en els segles posteriors.

Obra renaixentista, val la pena que quan passeu per Santa Coloma de Queralt, visiteu el castell dels Comtes de Queralt, ja que conserva la torre de l'homenatge del segle XI. Actualment és un espai destinat a activitats culturals i, entre d'altres, acull la biblioteca municipal.

Aquí cal explicar una llegenda lligada al riu. Sant Magí, també Sant Magí de la Brufaganya, va ser l'artífex del riu que recorre tot el Tarragonès i a les seves ribes, els propietaris hi van alçar torres de guaita.

Sta. Perpètua del Gaià. Foto: Txiqui López.

Així, Sant Magí va ser empresonat i en va sortir guiat per un àngel. Retirat a la Brufaganya per fer vida eremítica en una cova. Mentre feia vida d'oració, va fer néixer quatre fonts primer i un riu després, ja que els fidels no paraven de demanar-li aigua. Un dia va llançar tan lluny com pogué el seu bastó, tot dient: *“On el meu gaiat caurà, el riu hi naixerà”*, i el nou riu va ser anomenat Gaià, que vol dir bastó-gaiato en record al seu origen. Després de viure uns trenta anys a la cova, va morir a les mans dels soldats romans.

Sense menysprear la llegenda, el Gaià neix en un espai que podríem anomenar conca mitjana, ja que en cap moment podem veure grans elevacions del terreny. Només podem assenyalar monticles com Montclar que a més d'albergar una minúscula i “coqueta” ermita dedicada a Sant Miquel, dins del municipi de Pontils, també ens ofereix una de les millors vistes de la conca del Gaià.

Endinsant-nos entre les muntanyes que donen aixopluc al petit poble de Biure, es dona inici a un canvi de paisatge més vertical entre argiles i conglomerats que pinten el paisatge de vermells i grisos respectivament.

Una petita carretera asfaltada amb prou feines uneix els pobles de Biure i Pontils, des d'on ara el riu es complica el seu pas entre estretes i fràgils parets fins arribar a Santa Perpètua. El paisatge comença a ser un espectacle que ningú s'hauria de perdre, al qual amb molt de gust l'home li ha posat la seva pinzellada.

Eines de camp a l'entrada de una casa a Vallespinosa.
Foto: Txiqui López.

Sobre un gran promontori podem observar una església, una torre i les restes d'un castell que donen la personalitat necessària a aquest espai. El riu es cola entre les parets, ara calcàries, creant meandres i espais de gran bellesa. St. Perpètua de Gaià es despenja al vessant poc a poc fins arribar als peus d'un riu treballat. En les seves ribes, els camps de conreu i les petites hortes aprofiten les fèrtils terres que el riu va deixant a poc a poc, i fins i tot les petites cavitats es converteix en el refugi necessari per a les eines del pagès.

Un petit salt d'aigua és un assut construït per l'home per poder servir-se'n millor. Els vestigis de les antigues civilitzacions àrabs es deixen veure en forma de sèquies que intenten repartir l'aigua pels llocs on es necessita. Sota el poble, i prop de les velles cases tan belles com austeres, ens trobem una font i un petit safareig, on durant segles les dones s'obstinaven a blanquejar i netejar les seves robes.

El riu abandona Sta. Perpètua i s'endinsa en una zona més estreta, propera al poble de Querol, creant zones com el Gorg Negre. Abans, però, hem pogut observar diferents construccions, algunes d'elles de gran presència. Els antics molins com els de Seguer, alguns d'ells destinats a la fabricació de farina i d'altres a fer paper. Aquesta seria una altra de les herències àrabs, ja que fins l'arribada d'aquests a la península ibèrica tots els molins es movien gràcies a la força del vent.

Molt a prop d'aquí i encaixat entre les muntanyes es troba Vallespinosa, un lloc amb encant, on l'assossec i la tranquil·litat es poden mastegar i des d'on també un petit torrent vol aportar la seva part al Gaià.

Torrent d'Esblada. Foto Txiqui López

La talaia que suposa Querol, el converteix en un més dels vigilants del riu. El seu vell castell ens dona unes pinzellades d'història i ens convida a moure'ns per altres temps en què les batalles se succeïen en aquesta terra fronterera entre Al-Andalus i la terra cristiana.

El Torrent d'Esblada, en un altre dels pobles oblidats de la conca, brolla net i ben conservat. Gairebé de forma màgica porta aigua durant tot l'any. Són moltes les persones que gaudeixen d'un bany en les seves cristal·lines aigües mentre les madrilles resten al seu voltant.

La duresa de les aigües ens indica que aquestes van desgastant la dura roca i que porten encaixat en el seu ADN el material que les veu córrer. A prop, en direcció a la costa, no us podeu perdre la visita als castells de Saburella i Selmella. El primer, de construcció posterior a la Reconquesta (per això es va edificar al marge esquerre del riu Gaià) es troba sobre un turó i es conserva en bon estat, sobretot dues de les torres semicirculars i part de la muralla. Pel que fa al castell de Selmella, conserva alguns murs, part de la muralla i la base de la torre. En 1988 va ser declarat Bé d'Interès Cultural.

Santes Creus. Foto Txiqui López

El riu segueix zigzaguejant entre muntanyes, ara més obertes, però amb la capacitat d'acollir una gran biodiversitat. En arribar a Pont d'Armentera podem gaudir d'un agradable passeig entre els arbres de ribera i les hortes properes. Diferents salts d'aigua inunden amb el seu so el paisatge a l'empara d'unes grans parets vermelloses que emmarquen aquest lloc. Des d'aquest punt podríem dir que el riu entra en la seva conca mitjana. La sinuositat del riu i els turons que l'envolten ens indiquen un nou paisatge en el qual guanya terreny la vinya. Potser és el signe inequívoc de que arribem a un lloc impregnat per la religiositat. Santes Creus s'aixeca entre l'arbreda per donar un definitiu toc històric.

A les acaballes del segle XII, els monjos del Cister procedents del sud de França van ajudar a trobar la millor ubicació del monestir, atenent a la disponibilitat d'aigua i a la vegetació.

L'any 1149 el comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, va conquerir Tortosa i Lleida, i poc més tard, Siurana. La Catalunya Nova estava en poder dels sobirans catalans. Era llavors necessari repoblar el territori per consolidar les fronteres. Es van construir nous castells al llarg de la conca del Gaià.

Arribant a Aiguamúrcia, un petit poble que té el seu origen, un cop més, en l'edificació prèvia d'un castell, en aquest cas del castell de Selma i d'Albà. El nom d'Aiguamúrcia prové del llatí *aqua murcida* ("aigua marcida, morta"). Les aigües del riu Gaià quedaven estancades i perdien la verdor del fons, com si es marcissin en arribar al poble. També es dona com a probable origen la forma *Aquae Murtra*, que faria referència al fet que el riu estava consagrat a la deessa Murtra (un altre dels noms de Venus).

El castell de Selma, originari del segle X, va passar per diversos propietaris, fins que va ser abandonat definitivament el 1930. Actualment, conserva només una part del contorn emmurallat i l'església de Sant Cristòfol. El castell d'Albà va ser propietat del bisbat i només se'n conserva una torre i algunes ruïnes.

El Gaià continua el seu camí construït per la força de l'aigua i arriba molt aviat a Vila-rodon, on trobarem un columbari romà del segle I dC. Edifici funerari en què es dipositaven les urnes amb les cendres dels difunts. Aquest, a més, és l'únic exemple del seu tipus a tot Catalunya.

A les vores del riu els pollancres i àlbers conformen un espectacular bosc de ribera, que augmenta la seva bellesa amb les pinzellades dels camps de vinyes conreats amb cura. Vilardida gaudeix d'aquest marc cada dia, i des dels finestrals de les seves velles cases passen les estacions donant un toc diferent a la majestuositat de la natura canviant.

Al cel es dibuixa un àguila cuabarrada, una de les poques parelles que encara sobrevolen els nostres cels. Surt de caça entre les planes plenes d'un paisatge en mosaic. Camps de cereals, vinyes, boscos de ribera, i pinedes donen un caràcter especial a l'espai, creant l'ecosistema equilibrat entre el que ofereix la naturalesa i l'ús del territori per part de l'home. Una torre, una més, ressalta sobre Montferri, de finals del segle XI. Un petit sender s'hi enfila. Podrem veure la vessant de Salomó i la de Bràfim i fins i tot, si el temps ho permet podrem veure la gran figura del mar.

La bonica població de Salomó ens convida a visitar els seus carrers on podem destacar la capella dedicada al Sant Crist. Va ser construïda entre 1708 i 1715 i té planta de creu grega. El Torrent de Salomó és una mostra de que el paisatge segueix la línia del que és natural i del que s'ha treballat en cooperació entre l'home i la natura. Seguint-lo podem endinsar-nos en un recorregut a peu fins a La Riera de Gaià, on podrem gaudir d'un entorn amb un caràcter, tan dur com bell.

L'albareda de Santes Creus. Foto Txiqui López

Tornant al curs principal del riu, ens retrobem amb Bràfim i una mica més allunyat Montferri. En aquest últim poble ens trobem el Santuari de la Mare de Déu de Montserrat de l'arquitecte Josep Maria Jujol i d'estil modernista. Els pagesos de Montferri han fabricat, des de l'inici, totes les peces per a la construcció d'aquesta arquitectura amb grava del riu Gaià. També trobem diferents molins, relacionats amb el riu, al qual tant deuen els pobladors de la seva conca.

Seguim el camí marcat per l'aigua fins arribar a Vilabella, on el riu es recrea i forma uns espectaculars meandres, entre altes parets i no molt lluny d'allà el petit municipi de Renau, que també tributa al Gaià mitjançant el Torrent de Peralta i el de Renau. Aquest poble és el més petit del Tarragonès. Amb 140 habitants és un més dels recers de pau que podem trobar a la conca del Gaià. D'aquest poble hem de destacar la petita ermita dedicada a la Mare de Déu del Lloret, una obra on Jujol també va deixar la seva empremta.

Arribem al municipi del Catllar on cal destacar la presència d'una gran presa que ofegava el curs baix del Gaià i que al seu torn té seriosos problemes de filtracions. Quan l'aigua emmagatzemada al Catllar arriba a una cota de capacitat, bona part del recurs alimenta alguns dels aquífers del territori.

Malgrat retenir tot el cabal del riu, entre 1989 i 2008 tan sols un 41% del volum d'aigua total emmagatzemada (69 hm³) va poder ser aprofitat per a usos industrials i de regadiu des del pantà. Durant aquest temps, el màxim registre aconseguit per l'embassament va ser de 21,5 hm³, encara que va ser dissenyat per a 60 hm³.

Ara, i gràcies a l'entesa entre la societat civil, a través dels grups ecologistes, l'Agència Catalana de l'Aigua i l'empresa constructora del pantà, s'ha establert un cabal ecològic que pretén que en un temps pugui arribar de nou l'aigua fins a la desembocadura. Les condicions de desguàs es van pactar tenint en compte el pla sectorial de cabals de manteniment de les conques internes de Catalunya, un màxim de 90 litres per segon a l'estiu i 124 a l'hivern.

El pantà pot donar una opció paisatgística més si pogués conservar el mateix nivell d'aigua durant tot l'any, facilitant així la creació en el seu entorn del bosc de ribera i tot el que això suposa per a l'augment de la biodiversitat.

Dins del municipi podem veure la figura del castell del Catllar, que va ser habitat fins a finals del segle XVIII. Això ha permès que es conservi en millor estat que altres i que sigui possible visitar dues torres i algunes estances a les quals s'accedeix després de creuar el pont que supera l'antic fossat.

El riu continua el seu camí en el seu curs baix, i les olors del mar ja arriben fins a les aigües dolces, que estan encara per arribar. A peu de la desembocadura s'alça el castell de Tamarit del segle XII d'estil romànic. Els atacs dels pirates van propiciar la construcció de diferents elements de vigilància al llarg de la costa, i aquest castell és una d'aquelles construccions. Però abans de la seva extinció, com un últim regal que el Gaià ens fa, ha creat un espai que va ser protegit com a Reserva Natural de Fauna Salvatge de la Desembocadura del riu Gaià. Es troba al terme municipal de Tarragona. En aquest lloc hi ha un itinerari de natura on poder gaudir de diferents aus lligades als aiguamolls.

El Gaià es mou constantment creant un paisatge efímer però continu, renovador i esplendorós, ple d'història i vida que hem de perpetuar per continuar gaudint de la unió de l'home i la natura.

Molí de Seguer. Foto: Txiqui López.